

1. Vědomí jako součást psychologie člověka

Tato přednáška je začátkem, začíná tam, kde každý z nás stojí. Začíná ve vědomí. Vědomí máme, když čteme. Vědomí máme, když posloucháme přednášku. Vědomí je začátkem, který nezačíná sám ze sebe. Co s vědomím? Co s ním... Způsob, jakým s vědomím zacházíme, může rozhodnout o našem duševním stavu. Rozhoduje o duševním zdraví a duševní nemoci.

Právě teď jsme na přednášce. Vy posloucháte, já mluvím. Já mluvím, vy posloucháte. Možná se ptáte se, zda se budete umět správně soustředit, zda budete rozumět a zda si budete pamatovat. A někdo má opravdu problém se soustředit, rozumět a pamatovat si. Není na tom nic podivného, je to běžné. To všechno jsou totiž normální funkce vědomí. A když jsou normální, očekáváme že budou fungovat. A když nefungují, máme potíže a cítíme se nepatřičně. (Co bychom to byli za zájemce o psychologii, kdybychom se nezabývali poruchami?) Jde o funkce, které tu na západě máme rozvinuté, vycvičené, používáme je a oceňujeme. Ti s nejlepším stavem těchto funkcí mohou například dosáhnout nejvyšší kulturní prestiže: vědci, vzdělanci, inženýři. Ale říkám v naší kultuře a myslím to vážně. Jiné, zejména tzv. primitivnější kultury nic takového nemají. Jak je to možné? K čemu je to dobré? A čím za to platíme?

Tak jak tu sedíme, děje se tu uvnitř i venku téměř nekonečně mnoho událostí, které podle názoru někoho v nás, nejsou důležité. Ten někdo (podle Jungovy terminologie je to persona) se tak s vědomím naučil zacházet podle svého a naučil se to výchovou a v rámci vývoje kultury. Přesto se nám a v nás a kolem nás tak či onak všechny ty ostatní události stále dějí. Dokud naše tzv. normální funkce fungují, nemusíme ani vědět, že tu je také něco dalšího než to, na co se soustředíme, než tahle přednáška, než hlas který posloucháte, slova, která slyšíte a význam, který nesou. Ale jakmile se do vědomí tlačí něco jiného, můžeme si právě toho jiného všimnout. Vlastně si toho nemůžeme nevšimnout, protože nás to ruší. Ruší to záměr, zaměření našeho vědomí. A tady začíná psychologie, psychologie, která nemůže bez vědomé reflexe jen tak "jít" ve stopách normálního. Kdyby to bylo možné, kdyby normální stačilo, nebyla by psychologie potřeba. Také mnoho těch, kteří se o normální opírají, věří mu a slouží, považují psychologii za zbytečnou. A říkají, že člověk se nemá v sobě zbytečně hrabat a šťourat. Že to dokonce může být nebezpečné - a ty, kterým není v normálním dobře, často také nesmyslně obviňují, že si to právě tím hrabáním se v sobě způsobují. Určitě jste ten názor už slyšeli: „Kdybys o sobě tolik nepřemýšlel a pořád se v sobě nešťoural, nebylo by ti tak zle“. My tu ale jsme kvůli psychologii. A tak si tu můžeme, vlastně musíme, potřebujeme všimnout toho, co se do vědomí tlačí mimo jeho normální obvyklé fungování. A možná se to také právě teď také děje a něco na vás útočí a ruší to vaše soustředění. Teď, jak čtete tato slova. To není porucha, ale zákonitost. Je to zákonitá protiváha jednostrannosti normálního (běžného, obvyklého) zaměření vědomí.

Dveře, které otevřeme, když si začneme všimnout nechtěného, jsou dveře nevědomí. Ale my je prozatím nebudeme otevírat úplně, dostaneme se k nim příště. Ale ve stopách normálního také nepůjdeme. Budeme se normálním zabývat nenormálně. Budeme se ptát po tom, k čemu ona zaměřenost a soustředěnost vědomí je, a odkud se vzala a jak s ní zacházet.

Naše vědomí, na téhle přednášce, abychom ho mohli účinně použít, by mělo být přeci normálně soustředěné ne? Proč vlastně? Proč je vlastně třeba takové vědomí? Můžeme odpovědět normálně: všechny výdobytky moderní kultury a civilizace tu jsou přeci kvůli schopnosti vědomí se zaměřit, soustředit, porozumět situaci, vyvodit z ní důsledky, zapamatovat si je a použít je v praxi. Domy, auta, telefony, nemocnice, hygiena, google... Celý normální západní svět je postavený na těchto kvalitách vědomí. Západní civilizace a kultura se vyvíjela v součinnosti se vznikem a vývojem zaměřeného vědomí. Byl to obrovský pohyb, který ale byl jenom částečně vědomý. Primitivové mají jiné vědomí. Myslí srdcem nebo žaludkem (říká C.G.Jung ze své osobní zkušenosti) a nesoustředí se. Pracují rituálně, opakují dílo boží (popisuje např. Mircea Eliade), nemyslí na to, proč to či ono dělají. Dělalo se to vždycky, dělali to předkové, dělali to už předkové-bohové. Používají obvykle procesní a ne explicitní paměť. Tj.tu paměť, která nám umožňuje jíst, zavazovat si tkaničky, a jezdit na kole. Umožňuje nám dělat věci, které umíme, ale těžko je vysvětlíme. Zkuste

někomu bez praktické ukázky vysvětlit, jak se zavazují tkaničky. Nebo jak se chodí. I když ze sebe horko těžko podobný popis vypočítáme, moc nám nepomůže takovou věc udělat. Ty věci, které děláme a nemusíme se na ně soustředit, umíme je, ale odkudsi z nevědomí, ty věci děláme procesní pamětí. A takhle pracují primitivové.

Jak jsme tedy k soustředěnému vědomí přišli? Říkal jsem, že tento proces byl částečně vědomý. Kultura totiž vědomí částečně vědomě cvičila a cvičí. Kostely, kláštery, školy, univerzity, poté základní školy, ale také například středověký dvorský výcvik pěstující rytířskou kulturu, přísná etika protestantských komunit. To všechno byly instituce, které kultivovaly vědomí. Každý z nás osobně prošel tímhle kulturním výcvikem ve zrychleném tempu ve výchově. Hygienické návyky, školka, škola, vyšší stupně vzdělání, nácvik povolání. Každá rodina specifickým způsobem učí své nové členy, jak zaměřit pozornost. Básničky, dětské hry. Tam všude jsme cvičili soustředěné vědomí. A čím lépe se nám to dařilo, tím dále jsme se dostali. V současné době se na tenhle výcvik normálně díváme jako na důsledek evoluce. Je to lepší pro přežití, lépe jsme se díky tomu dokázali přizpůsobit okolnímu prostředí. A v tom je pohled moderní vědy zcela oprávněný, jde tu o funkci přizpůsobení. A v rámci psyché se o přizpůsobení stará persona (budeme jí věnovat jedno celé setkání). Ale tahle odpověď je povrchní. Vychází z povrchu věcí, ze smyslově zřetelných, viditelných věcí a ty jsou vždy povrchové. Vidíme totiž jen povrch. Hloubka a hlubina nejsou vidět, dokud věc buď nerozbijeme nebo nepoužijeme i další nástroje poznávání, než je pozorování.

Udělám tu teď proto skok do hlubin. Na otázku po smyslu zaměřeného vědomí totiž povrchní odpověď nestačí. Povrchní odpověď neumožní vypořádat se tím, co soustředěné vědomí ruší. Toto vyrušování by totiž zdánlivě z této povrchní odpovědi nemělo žádnou funkci a tudíž by bylo určeno jen k odstranění. Evolučně by mělo zmizet jako rudiment, něco nadále nepotřebného, zbytečného. Ale to se neděje. Evoluce poruchy soustředění nevyřazuje. Mají svoji skrytou funkci. Trvání na povrchní odpovědi je totiž nevědomým pokusem vyhnout se hlubině. Všechno hlubinné je nevyhnutelné. Zkuste se vyhnout hlubině. Budete ji obcházet a zjistíte, že je nekonečná, váš životní pohyb se změní v obcházení. Zkuste ji ignorovat a spadnete do ní jako kreslené postavičky, které běží stále rovně, až zjistí, že jsou ve vzduchu a v tu chvíli začne jejich vyděšený pád.

Onou hlubinnou odpovědí je, že v našem zaměřeném vědomí se svět podruhé rodí, že vlastně teprve začíná existovat. Ten fenomén všichni známe. Co si neuvědomujeme, to vlastně, v jistém smyslu není. Zrození, druhé zrození světa ve vědomí, to je vlastně vrchol Jungovy zprávy západnímu světu. Tuším v Aionu nebo v Odpovědi na Joba mluví o naší době jako o době druhého zrození světa ve vědomí. To už zabíhám do prostoru symbolů kolektivního nevědomí, kterému se teprve budeme věnovat. Ale nejde tu o nic nedostupného běžné zkušenosti. Stačí se jen trochu osvobodit od normálního obrazu kosmu a důsledně empiricky vnímat, jak se chová skutečnost v naší zkušenosti. Co je ve vědomí, existuje jinak než co ve vědomí není. Na starých mapách bývalo psáno *hic sunt leones*, zde jsou lvi – to, co tam existovalo, existovalo jinak, než to, co známe. Byl tam svět, ale nikdo ho nikdy neviděl, tedy v jistém velmi empirickém smyslu slova neexistoval. Jeden sociolog (Bruno Latour) v jednom textu o sociologii vědy položil otázku, zda existovali mikroby před Pasteurem, který je objevil. Do té doby neexistovalo takové slovo, nikdo je před objevem mikroskopu neviděl, nemluvalo se o nich. Všechny důsledky, které s nimi dnes spojujeme (jako nemoci nebo kysnutí jídla nebo trávení potravy) byly spojovány s jinými příčinami. Mikroby zkrátka v jistém slova smyslu do té doby, než je Pasteur poprvé uviděl, neexistovaly¹. Nevědomé existuje jinak než vědomé. A to, co existuje v zaměřeném vědomí, je ještě mnohem jasnější, ostřejší a tím pádem „lépe“ existující než to, co se jeví ve světě primitiva. Tam je vše ještě stále jako ve snu. Vše co pronikne do zaměřeného vědomí, co se do něj dostane, to všechno se rodí znovu a jinak. Odvrácená strana měsíce se zrodila v okamžiku, kdy ji poprvé vyfotografovala Luna 3. A s každým dítětem se zrodí celý svět, který proniká do jeho vědomí. Když usnete, a až jednou zemřete, zmizí jeden celý svět. To není jen nějaká básnická zajímavost, ale důležitá hlubinně psychologická zpráva

¹ Abych odkaz na Latoura dokončil: Bruno Latour na otázku po mikrobech odpověděl tak, že od té doby, co je Pasteur objevil, tu už byli vždycky (od začátku). V podstatě tím říká totéž, oč nám tu jde. Že objevení nějakého fenoménu ve vědomí ho specifickým způsobem stvoří.

o významu vědomí. Biblická zpráva o stvoření světa je také výrazem archetypálního obrazu o dvojím vzniku vědomí. Nejprve totiž Bůh vesmír stvoří, poté je Adám vyzván, aby všechny věci pojmenoval.

A tady se zase na chvíli odvrátím od symbolického jazyka a poukážu na psyché jako na celek, který prošel evolučním vývojem. Podívejme se na otázku jak vlastně ono zaměřené vědomí vzniklo. Jak bylo postupně posilováno. Vzniklo totiž jakýmsi zdůrazněním jednoho a potlačením druhého. Jako příklad můžeme použít zorné pole. Existuje stav, který je vlastní zvířatům, stejně jako primitivům, ve kterém se pozornost nesoustředí na nic konkrétního, ale vnímá celek, tak říkajíc 360° kruh. Někteří ptáci například vidí téměř kolem dokola celé hlavy. Co případně nevidí oči, slyší uši, nebo vnímají a cítí další smyslové orgány, např. chlupy a vlasy. Ve volné přírodě je takový stav velmi funkční. Nevidět nebezpečí nebo potravu za zády by mohlo být velmi nevýhodné, přímo smrtelné. To je původní stav. Snové vnímání celku. Zaměřené vědomí se naučilo zdůraznit směr pohledu a vše ostatní potlačit. Například čtení tohoto textu, je výsledek obrovského soustředění a potlačení. Dokážeme vnímat jen jedno slovo a jeho bezprostřední kontext, vše ostatní potlačíme, aniž bychom si toho všimli. Ale na začátku to neumíme, děti si pod písmena dlouho dávají podložku, stojí je to hodně práce, aby pozornost udržely.

Ale toto zaměření, složené ze zdůraznění jednoho a potlačení druhého, vede k protitlaku. To potlačené se do vědomí znovu dere, valí a prosazuje. Právě to potlačené je příčinou onoho tlaku „poruch“, o kterých tu od začátku mluvíme. Naše kultura pojímá zaměřené vědomí jako cosi samozřejmého, jako něco, co jsme měli vždy. Neptá se po jeho původu ani hlubšímu účelu. Chce ho využívat pro svoje cíle. Poruchy a chyby jsou jí obvykle „jen“ na překážku. A naše kultura se tak chová i v každém z nás, myslím tím ve svém introjektu, v přetisku sebe sama do naší psyché. Chce soustředěné vědomí jen sama pro sebe a nechce to, co se skrývá hlouběji a do vědomí se přesto tlačí. Tak vniká psychologická jednostrannost, která se nám velmi nevyplácí. Jako jedinci jsme bezmocně vystaveni poruchám, protože ono potlačené se už nemůže projevovat jinak než jako porucha, ale projevovat se to musí. Tak jako míč stlačený pod vodu se musí tlačit zpět k povrchu. Ti, kteří například jednostrannost soustředěného vědomí dokáží velmi účinně rozvinout až do úplné ztráty potlačeného, často ztrácejí smysl života a propadají depresivním náladám. Ti, kteří ji naopak rozvinout nedokáží, se dostávají na okraj společnosti.

Potlačené totiž nelze potlačit zcela (absolutně a jednou provždy) a (nemusí) nemá být zcela potlačeno. Vznik zaměřeného vědomí je a musí být pouze mezikrokem. Stane-li se konečným stavem, stane se člověk jednostranným a jako celek přestane fungovat. Dočasně či trvale, částečně či zcela se hroučí. Totéž platí i pro kulturu. Nevědomý svět v nás se totiž chce v zaměřeném vědomí rodit a zrodit jako celek. Právě o tomto kroku se v symbolickém jazyce kolektivního nevědomí mluví jako o druhém příchodu Krista na zemi. Zrození nevědomého člověka ve vědomí.

Chováme se, jako by nám vědomí patřilo. Jakoby naším cílem bylo určovat, které obsahy mají ve vědomí být a které ne. Chceme štěstí, radost, úspěch, zdraví, rozvoj. To chceme ve vědomí mít, zažívat. To podporujeme. Nechceme neštěstí, bolest, prohru, nemoc, katastrofu. Takové obsahy ve vědomí mít nechceme, vyhýbáme se jim, obcházíme je, potlačujeme, vynalézáme způsoby, jak je ze světa vědomí sprovodit. Ale vědomí není naše. Patřilo původně celku nevědomí, všemu co je v nás. My, identifikovaní s personou, jsme na to ve vývoji zapomněli a chováme se, jako by vědomí naše bylo. Jako by naší funkcí bylo vybírat, co do vědomí pustíme a co ne. A tak se odsuzujeme k neustálému protitlaku nevědomí. Které se domáhá svého nároku na existenci ve světle vědomí. Tenhle boj nelze vyhrát. Nanejvýš se nám může podařit se v něm zcela zlikvidovat díky příliš úspěšnému potlačení nevědomého.